Fundusze Europejskie Infrastruktura i Środowisko | Rzeczpospolita Polska | SKANSEN NOWA | Unia Europejska Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego

Leszek Janiszewski

ZAGRODY POLSKIEJ ORAWY

NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH OBIEKTÓW ZGROMADZONYCH W MUZEUM – ORAWSKIM PARKU ETNOGRAFICZNYM W ZUBRZYCY GÓRNEJ

MUZEUM – ORAWSKI PARK ETNOGRAFICZNY ZUBRZYCA GÓRNA

INSTYTUCJA KULTURY WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

MAŁOPOLSKA

Trochę historii

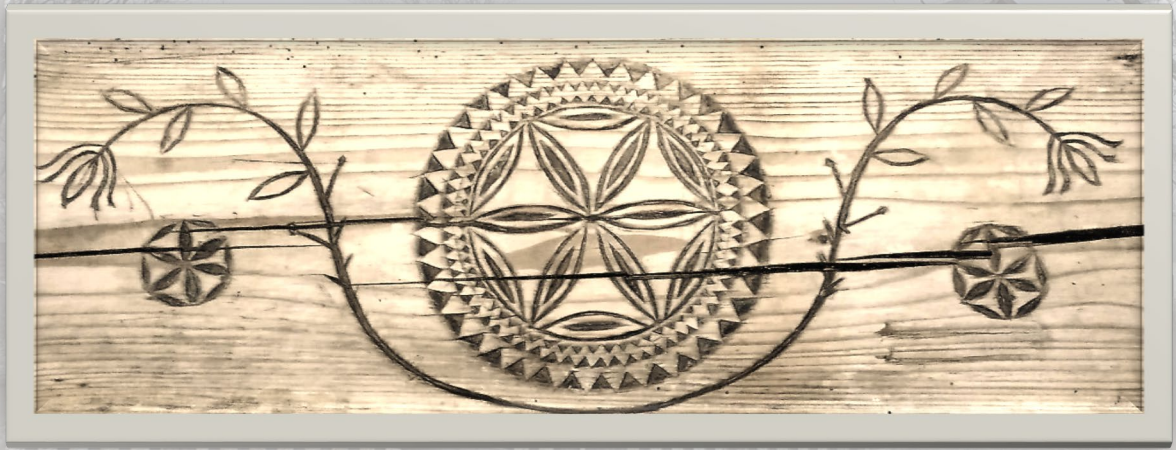

Muzeum – Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej jest jednym z najstarszych skansenów w kraju, jest to **pierwsze muzeum na wolnym powietrzu otwarte w powojennej Polsce**.
Jego początki sięgają lat 30. XX w., kiedy to ostatni właściciele sformalizowali przekazanie swojej własności ziemskiej na rzecz państwa polskiego.
Zniszczony dwór wraz z zespołem budynków gospodarczych, które w zasadzie były już ruiną, odnowiono i w 1955 roku oficjalnie otwarto dla zwiedzających. Zgodnie z wolą darczyńców powstało więc muzeum, w którym zgromadzone zostaną pamiątki dotyczące rodziny Moniaków oraz regionu Orawy, co więcej – miało być to muzeum na wolnym powietrzu.
Z czasem relokowano pierwsze obiekty. W jednym z nich, w karczmie z Podwilka, swoją siedzibę znalazło schronisko PTTK, opiekę merytoryczną nad obiektami sprawowało zaś Muzeum Tatrzańskie im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem. Formalnie dopiero od początku 1974 roku powołano do życia samodzielne Muzeum – Orawski Park Etnograficzny. Jego zadaniem miała być przede wszystkim **ochrona tradycyjnego budownictwa Polskiej Orawy** – tego niewielkiego skrawka ziemi u stóp Babiej Góry, nad Czarną Orawą, która zasila swoimi wodami basen Morza Czarnego, będąc jednocześnie tak kulturowo i geograficznie bliska i tak dziejowo daleka od sąsiedniego Podhala…
.

Prowadzono więc badania terenowe, typowano kolejne zagrody do przeniesienia i odbudowano je zgodnie z ówczesną myślą konserwatorską i skansenowską tworząc **muzeum typu parkowego**.
Z czasem skonkretyzowały się plany powiększenia muzeum. Nowsza część przylegająca do istniejącej ekspozycji parkowej nawiązuje już układem do **struktury przestrzennej wsi** (zarys łańcuchówki rozproszonej).
Podział ten jest zauważalny także, jeżeli spojrzeć na wiek budynków, które wypełniają każdą z części. O ile wokół dworu Moniaków możemy podziwiać m.in. chałupy chłopskie, powstałe jeszcze w 1. połowie XIX w., o tyle w nowszej części będziemy mieli do czynienia z budownictwem od 2. poł. XIX w., aż po połowę XX. Związane jest to także z przemianami zachodzącymi na samej wsi orawskiej, zwłaszcza w ostatnim ćwierćwieczu XX w., które spowodowały, że obecnie bardzo trudno znaleźć jest jeszcze w krajobrazie budynki XIX-wieczne, choć trzeba przyznać, ze reprezentacja w regionie budynków drewnianych późniejszych, z okresów międzywojennego i tuż powojennego pozostaje wciąż stosunkowo wysoka.

Obecnie **na prawie 12 hektarach znajduje się ponad 60 obiektów – chałup, budynków gospodarczych, budynków użyteczności publicznej, zakładów przemysłu ludowego, budynków sakralnych i obiektów małej architektury**.
Wszystko to razem ma ukazywać życie ludności orawskiej mniej więcej od przełomu XVIII/XIX do połowy XX w.

Fundusze Europejskie Infrastruktura i Środowisko | Rzeczpospolita Polska | SKANSEN KOVA | Unia Europejska Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego

ROZPLANOWANIE i KONSTRUKCJA ZAGRÓD

MUZEUM – ORAWSKI PARK ETNOGRAFICZNY ZUBRZYCA GÓRNA

INSTYTUCJA KULTURY WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

MAŁOPOLSKA

Sercem muzeum pozostaje niezmiennie **dwór Moniaków**. Najstarsza część budynku mieszkalnego pochodzi z początku XVII wieku, młodsza jest datowana. Na masywnym tragarzu – sosrębie w jednym z pomieszczeń widnieje data 1784. Jeżeli chodzi o budynki gospodarcze, głównie XIX-wieczne, to wydaje się, że ich układ względem siebie mógł przez wieki się zmieniać, czy to w związku z rozwojem stosunkowo bogatego gazdostwa, czy też w związku z rozmaitymi przemianami w samym sposobie gospodarowania. Ostatecznie jednak układ odzwierciedla ten nieregularny, zastany i funkcjonujący zapewne przynajmniej od początku XIX w., z zastrzeżeniem jednak, że budynki te były poddane generalnemu remontowi po zapaści, w jakiej je zastano z początkiem lat 50. XX w., otoczenie zaś zagospodarowane zgodnie z ówczesną myślą konserwatorską. Możemy się jeszcze zastanawiać, czy ta **wielobudynkowa zagroda** nie stanowiła niegdyś typu zamkniętego, czy częściowo zamkniętego, jako, że budynki gospodarcze rozrzucone są wokół placu, rodzaju dziedzińca gospodarczego, z jednym tylko wyjątkiem – oddaloną od zabudowań i zlokalizowaną nad potokiem piwnicą stokową.

[Fot. 1] Dwór Moniaków, fot. Leszek Janiszewski.

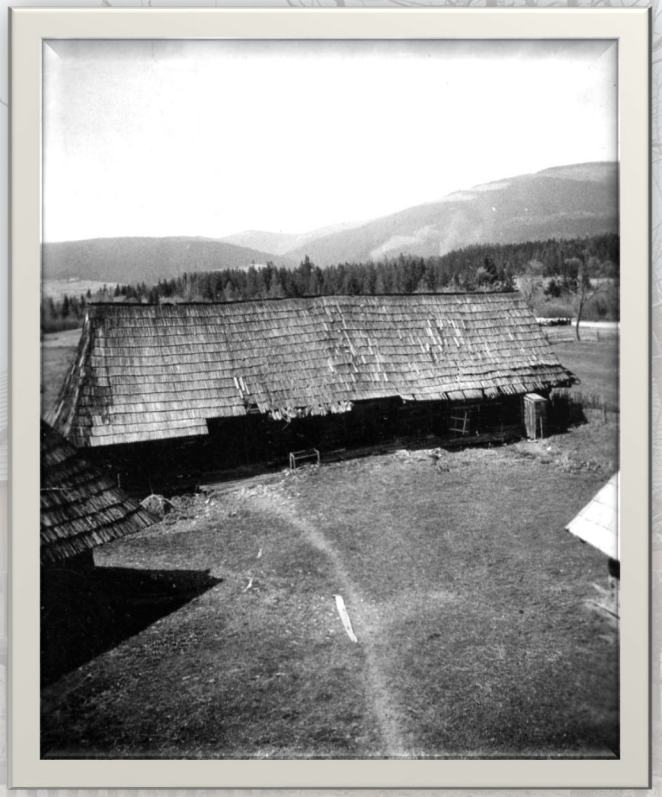

[Fot. 2] Zabudowania dworskie – lata 50. XX w., fot. Archiwum WUOZ.

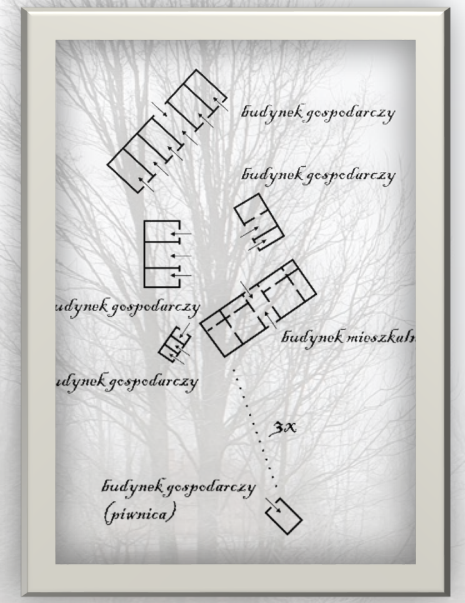

[Ryc. 1] Schemat dzisiejszej zagrody – dworku Moniaków, oprac. Leszek Janiszewski.

[fot.3] Widok na skansen z lotu ptaka, w dolnej części widoczne zabudowania dworskie Archiwum M-OPE.

Obecnie w Muzeum – Orawskim Parku Etnograficznym zobaczyć możemy oprócz dworu Moniaków, **18 chałup chłopskich: 5 w części parkowej oraz 12 w tzw. nowszej i jedna, zachowana in situ** w Zubrzycy Górnej-Zimnej Dziurze Jedynie trzy chałupy, wszystkie w części parkowej, są pozbawione budynków gospodarczych. Jest to efektem określonej formy ekspozycyjnej, przyjętej jeszcze w latach 50. XX w., ale i pokłosiem późniejszych decyzji (skądinąd być może trafnych) – aby pozostawić je w takiej formie, zwłaszcza wobec problemów z odpowiednią aranżacją przestrzeni, lokalizacją oraz znalezieniem obiektów nadających się do translokacji.

Pozostałe **zagrody reprezentują większość typów ogólnych, jakie można było spotkać na Polskiej Orawie od początku XIX w. (a zapewne i wcześniej), aż po połowę XX w.**, odkąd są sukcesywnie zastępowane budownictwem murowanym.

Mamy więc, najliczniej występujące **zagrody dwubudynkowe, dwurzędowe**, czyli takie, w których **budynek gospodarczy jest umieszczony za mieszkalnym, równolegle do niego**. Są to: zachowana *in situ* zagroda Misińców, zakupiona przez skansen już w 1977 r., jeszcze jako zamieszkana, a zagospodarowana na przełomie lat 80. i 90., którą *de facto* możemy uznać również za zagrodę wielobudynkową w układzie asymetrycznym, jeżeli weźmiemy pod uwagę zachowaną również na miejscu piwnicę ziemną oraz kuźnię, przesuniętą jedynie kilka metrów w stosunku do oryginalnego położenia. Całość założenia, wespół ze studnią, ogródkiem i niewielkim sadem warta jest uwagi. Zwłaszcza, że zmieniała się w czasie, co wydają się potwierdzać archiwalna fotografia, na której widzimy dodatkowy (starszy?) budynek gospodarczy w układzie jednorzędowym (na pierwszym planie po prawej).

[fot. 4] Zagroda Misinców, na pierwszym planie budynek gospodarczy, chałupa w głęb., za nią widoczny dach (nowego?) budynku gospodarczego prawdopodobnie lata 30. XX w., fot. Archiwum WUOZ.

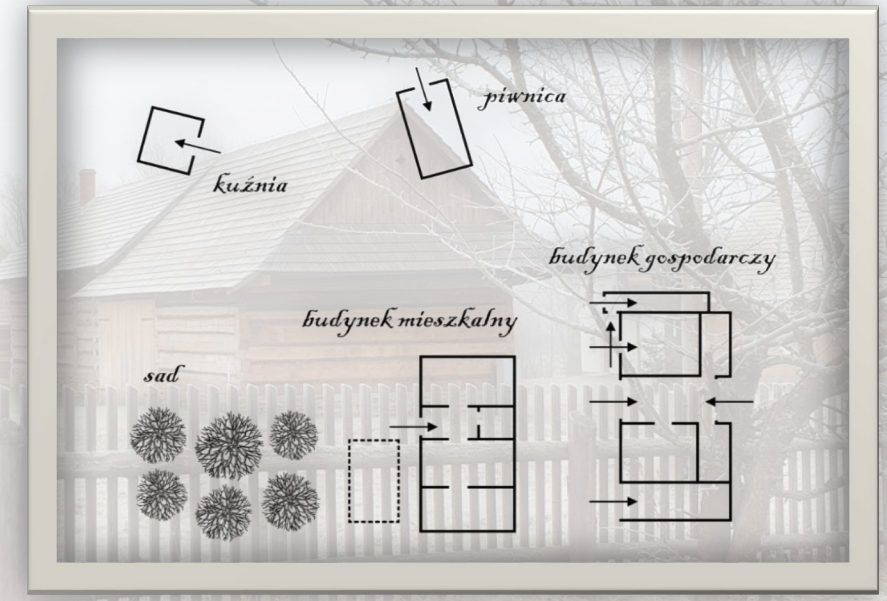

[ryc.2] Schemat dzisiejszej zagrody Misińców, oprac. Leszek Janiszewski.

Inne dwubudynkowe, dwurzędowe zagrody na terenie muzeum, to **zagroda Pawlaczek** z Jabłonki (k. XIX w.), XIX-wieczna **chałupa Anny Pawlak z Piekielnika z budynkiem gospodarczym Piekielnickiego** z lat 30. XX w. z tej samej miejscowości i **chałupa Zązla** (z 1930 r.) **z budynkiem gospodarczym Józefa Misińca z Zubrzycy Górnej-Zimnej Dziury**. Pewnym wariantem zagrody dwubudynkowej, dwurzędowej jest **zagroda Czarniaków z Zubrzycy Górnej**. Zagroda ta, z lat 30. XX w., posiada ciekawe, aczkolwiek nieczęsto na Orawie spotykane rozwiązanie polegające na połączeniu budynku mieszkalnego z gospodarczym za pomocą bramy wraz z wysokim, pionowym deskowaniem pełniącym funkcje ogrodzenia oraz, dzięki zadaszeniu, będące także rodzajem wiaty. Rozwiązanie takie nosi znamiona typu zamkniętego, lecz w tym wypadku mamy do czynienia z częściowym zamknięciem nie całości, a jedynie podwórza. Główne wejście do chałupy znajduje się bowiem od strony otwartej wiodąc przez ogrodzoną tradycyjnie część terenu.

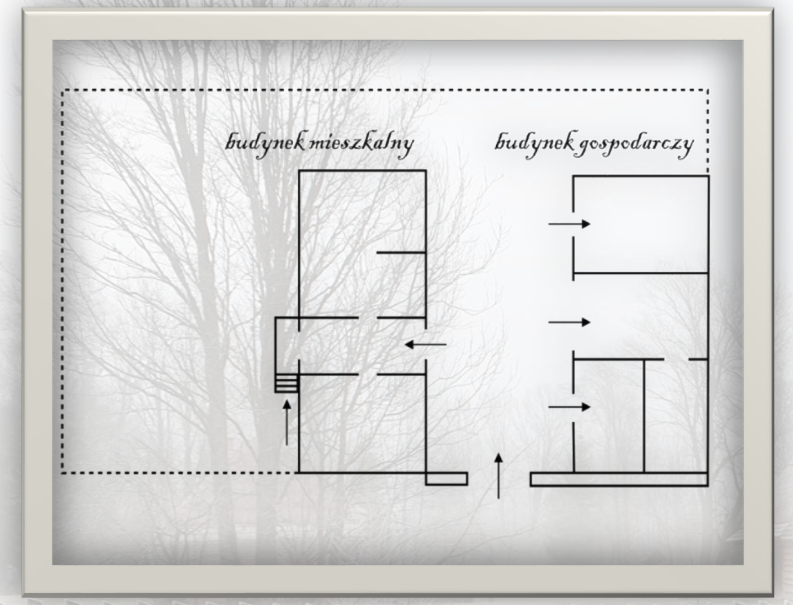

[ryc. 3] Schemat zagrody Czarniaków, oprac. Leszek Janiszewski.

[fot. 5] Zagroda Czarniaków, fot. Roman Ciok.

Drugi, licznie występujący na Orawie po dziś dzień typ to **zagroda jednobudynkowa, jednorzędowa,** tzn. taka, w której **pod wspólnym dachem i w jednej linii znajdują się część mieszkalna i gospodarcza**. Typ ten jest reprezentowany w muzeum przez zagrodę Możdżenia z Podszkla (k. XIX w.) w części parkowej oraz przez: zagrodę Joanny Moniak (Jaśkowca) z 1. poł. XX w., zagrodę Miraja z Jabłonki z 1903 r. oraz zagrodę Józefa Pawlaka z Zubrzycy Górnej-Zimnej Dziury z 1944 r. Do tego typu zaliczyć możemy również chałupę Świetlaka z Zubrzycy Górnej z końca 1. poł. XX w., tworzącą zagrodę z budynkiem Łukaszczyka z Podwilka (również poł. XX w.), choć poprzez rozmaite przybudówki jest w pewnym sensie zagrodą asymetryczną – i ten wariant jest wciąż spotykany w orawskich miejscowościach, nieraz z dalszymi jeszcze nawarstwieniami.

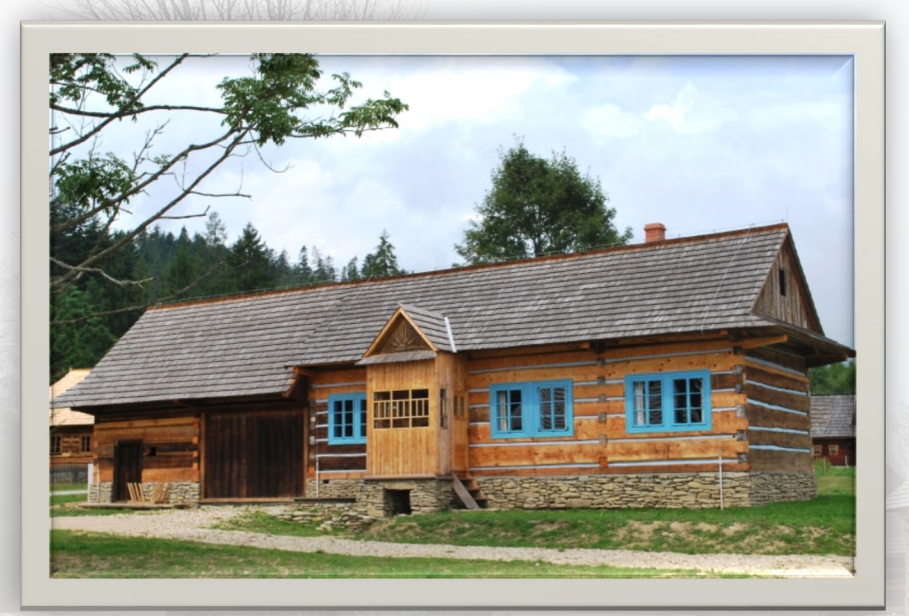

[fot.6] Zagroda Józefa Pawlaka, fot. Leszek Janiszewski.

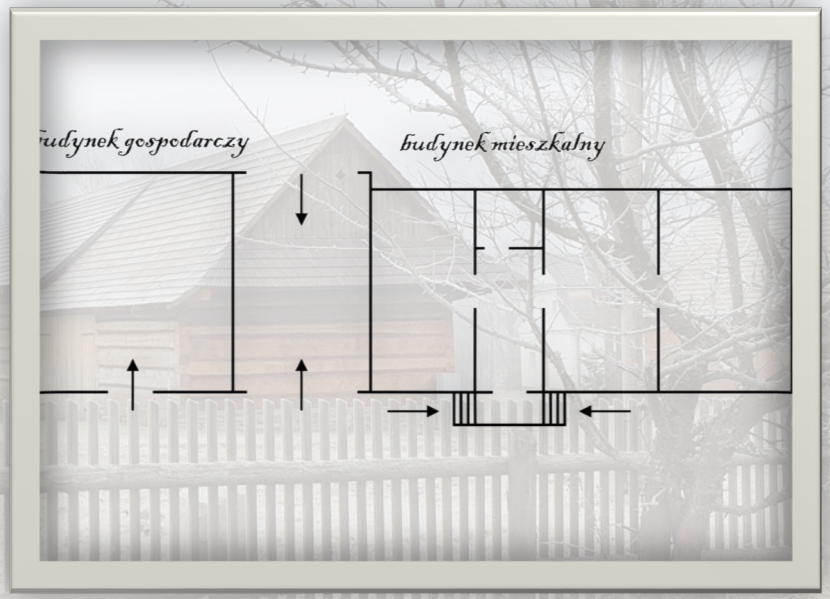

[ryc. 4] Schemat zagrody Józefa Pawlaka, oprac. Leszek Janiszewski.

[fot.7] Zagroda: chałupa Świetlaka i budynek gospodarczy Łukaszczyka, fot. Leszek Janiszewski.

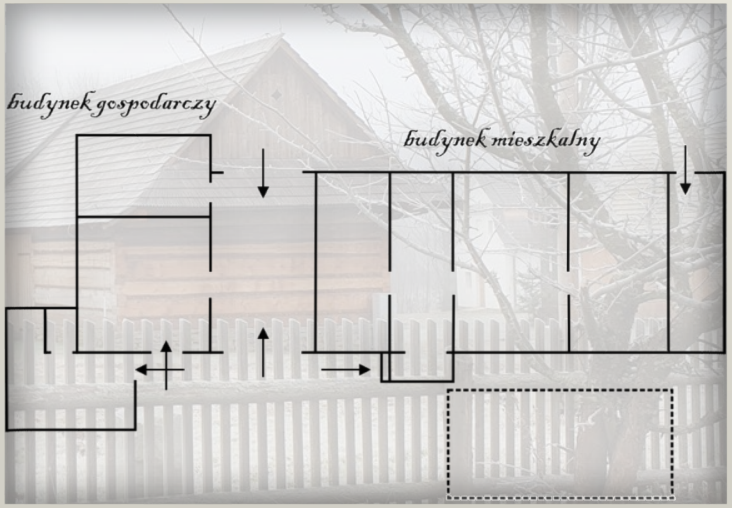

[ryc.5] Schemat zagrody: chałupa Świetlaka i budynek gospodarczy Łukaszczyka, oprac. Leszek Janiszewski.

Zagrody **jednorzędowe, dwubudynkowe** to takie, gdzie **budynki mieszkalne są rozdzielone, występują jednak wciąż w linii**. Przykładem takiej realizacji jest zagroda Małysów z Chyżnego z chałupą z 1869 r. oraz częściowo murowanym budynkiem gospodarczym oraz, w pewnym sensie, chałupa Omylaka z 2. poł. XIX w., która po dostawieniu do niej budynku gospodarczego Wendelina Moniaka z 1924 r. stworzyła wespół z nią taką zagrodę pomimo, że budynek gospodarczy jest względem mieszkalnego nieco cofnięty.

[fot.8] Zagroda Małysów, fot. Leszek Janiszewski.

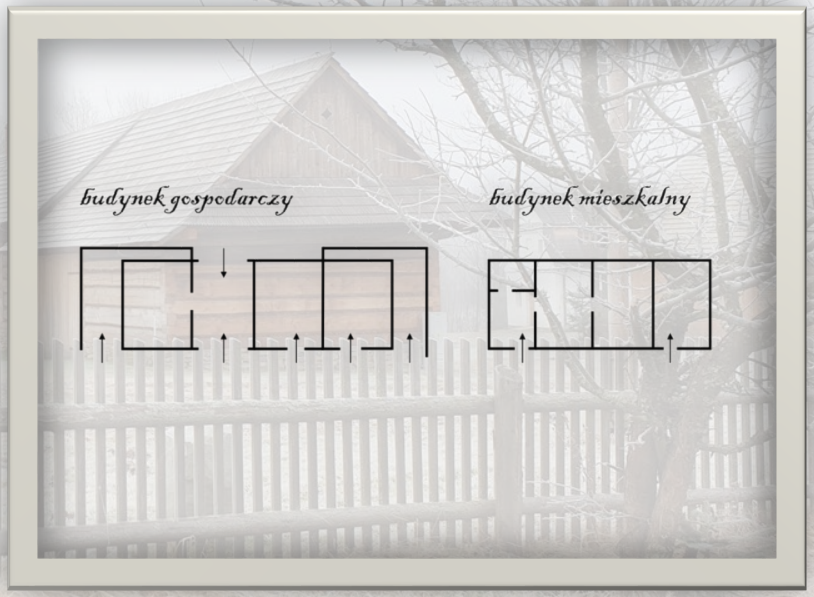

[ryc.6] Schemat zagrody Małysów; oprac. Leszek Janiszewski.

[fot.9] Zagroda: chałupa Omylaka oraz budynek gospodarczy Wendelina Moniaka, fot. Archiwum M-OPE.

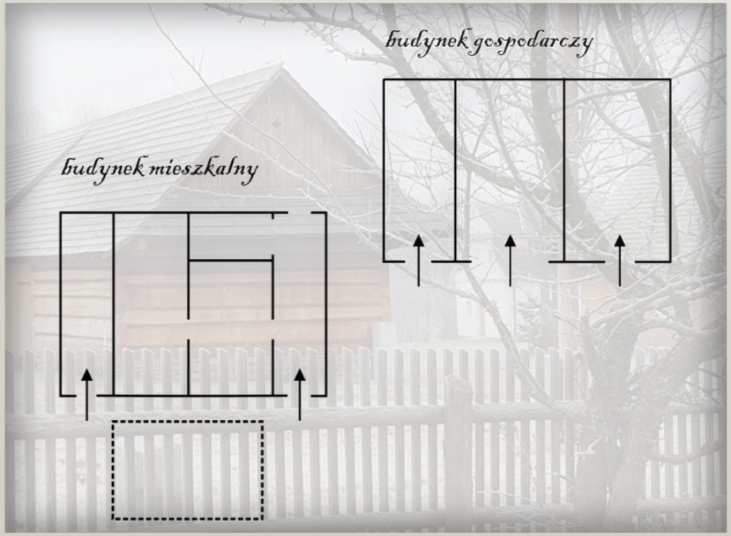

[ryc.7] Schemat zagrody: chałupa Omylaka oraz budynek Moniaka, oprac. Leszek Janiszewski.

Ostatnim typem zagrody chłopskiej, jaki odnaleźć można w skansenie jest **zagroda dwubudynkowa w kształcie litery „L”**. Taki układ prezentuje chałupa Wontorczyka z Lipnicy Małej z 1858 r. wraz z budynkiem gospodarczym Solawy z Zubrzycy Dolnej z lat 40. XX w. Tym sposobem odtworzono układ zastany w Lipnicy Małej i znany z dokumentacji fotograficznej. W terenie wciąż często spotykane są obejścia w takim układzie, w większości jednak w toku kolejnych przeobrażeń, jak i w nowszych realizacjach są one zwykle połączone ze sobą.

[fot.10] Zagroda Wontorczyka in situ, fot. Roman Ciok.

[fot. 11] Zagroda: chałupa Wontorczyka i budynek gospodarczy Solawy, fot. Roman Ciok.

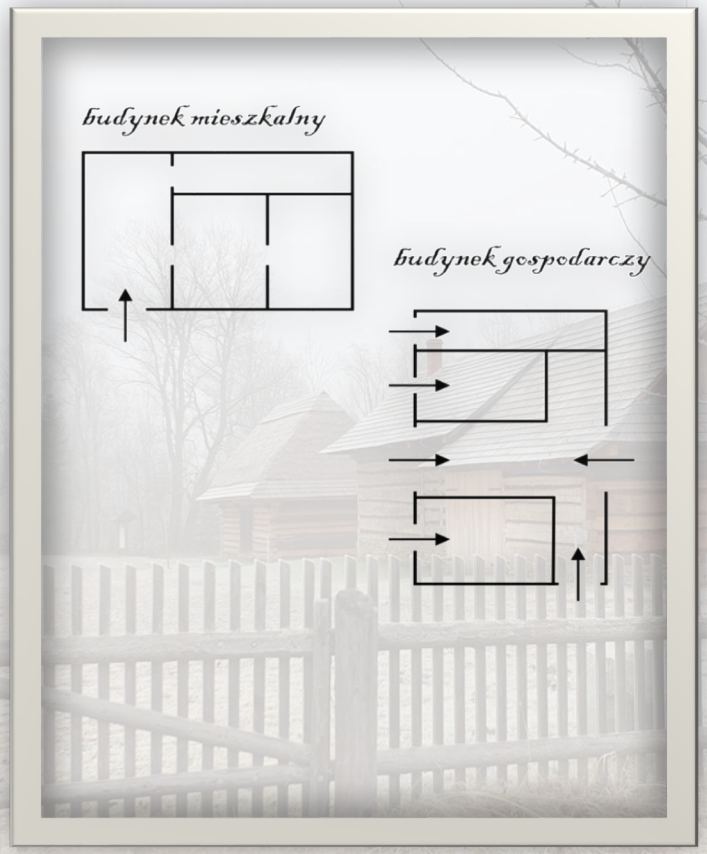

[ryc.8] Schemat zagrody: chałupa Wontorczyka i budynek Solawy, oprac. Leszek Janiszewski.

Praktycznie wszystkie wyżej wymienione typy rozplanowania do dziś są możliwe do zobaczenia na terenie orawskich wsi, choć z rzadka spotykamy je w klasycznej postaci. Z upływem czasu wiele z nich zostało przebudowanych bądź rozbudowanych, a chałupy drewniane często zastąpiono, czasem o wiele wyższymi, murowanymi, zachowując jednak stary układ, który z takich, czy innych względów okazał się najlepszym rozwiązaniem, rozwiązaniem wypracowanym przez przodków, uwzględniającym zarówno ergonomię użytkowania, jak i uwarunkowania terenowe, klimatyczne, a także społeczne.
Dawne zagrody orawskie składały się z **obiektów w przytłaczającej większości drewnianych**, w niektórych tylko wypadkach części budynków gospodarczych, podobnie, jak piwnice oraz podmurówki budynków powstawały z miejscowego kamienia – piaskowca magurskiego. Budowano więc głównie na zrąb, zapewniając **konstrukcji wieńcowej** stabilność i trwałość, przez odpowiedni dobór budulca, wcześniej przygotowanego drewna iglastego oraz poprzez **zastosowanie na narożnikach złącz ciesielskich na obłap** lub płetwowych (inaczej zwanych węgłowaniem na jaskółczy ogon lub na rybi ogon), zwykle bez ostatków. W późniejszym okresie ściany budynków zaczęto szalować na rozmaite sposoby oraz dokooptowywano do nich, czy to w odpowiedzi na zapotrzebowanie, czy też w wyniku przeróbek deskowania, przepierzenia, a nawet całe pomieszczenia o konstrukcji szkieletowej.

Budynki były posadowione zwykle na fundamencie, w niektórych wypadkach jedynie na ***peckach*** – masywnych kamieniach, umieszczanych m.in. na narożach budynku. Czasem budynki mieszkalne częściowo podpiwniczano. Zejście do piwnicy było możliwe bądź poprzez otwór sieni bądź dostępne z zewnątrz.

Najbardziej charakterystycznym pokryciem dachu na Orawie było **pokrycie gontowe**. Nieco rzadsze, choć również spotykane było **krycie mieszane, łączące gont z pokryciem słomą**, tzw***. kicokami***, które wypełniały połacie podczas, gdy kalenica oraz część znajdująca się nad tzw. ***przedwyscem*** pozostawały zabezpieczone trwalszym gontem. Z czasem, od początku XX w., wraz z likwidacją tzw. *wyżek* popularniejsze stały się **dachy dwuspadowe, przyczółkowe** (półszczytowe) bądź **naczółkowo-przyczółkowe**, które zastąpiły **wcześniejsze**: **czterospadowe, zwykle podcięte od czoła**, choć z pewnością nie wyparły ich do końca. Niezmiennie też stosowana była konstrukcja **krokwiowa**.

[fot.12] Dachy czterospadowe pokryte częściowo słomą – zagroda Pawlaczek, fot. Leszek Janiszewski.]

[fot. 13] Dach czterospadowy pokryty gontem – chałupa Dziurczaka, fot. Archiwum WUOZ.

[fot.14] Dach dwuspadowy, naczółkowo-przyczółkowy – chałupa Misińców, fot. Leszek Janiszewski.

[fot. 15] Dach dwuspadowy, półszczytowy – chałupa Ząsla, fot. Archiwum M-OPE.

DETAL ARCHITEKTONICZNY

Obok owych czterospadowych dachów, z których niejednokrotnie wystawały pięknie wykrojone **dymniki** i **pazdury**, z architekturą orawską kojarzone często są także tzw. ***pogródki***. Był to **rodzaj podwyższenia** przed ścianą frontową (czasem nie tylko) powstałego bądź poprzez poszerzenie fundamentu kamiennego i wysunięcie go na szerokość ok. 1 m, bądź przez wykonanie rodzaju drewnianego podestu osadzonego na kamieniach. Mogły być one wykorzystywane m.in. jako wygodne przejście do budynków gospodarczych, zwłaszcza, że było dodatkowo osłonięte przez wysuniętą połać dachu lub tzw. ***przedwysce***.

Owo *przedwysce* to **rodzaj galeryjki** biegnącej zazwyczaj wzdłuż elewacji frontowej, do której dostęp umożliwiają strome schody bądź drabina (dostępne z sieni lub z zewnątrz, z niej zaś można dostać się do tak zwanej *wyżki*). Tu uwagę zwracały niegdyś **zdobione słupki**, zwykle w formie prostych geometrycznych wycięć oraz tzw. ***podrysie*** i ***rysie***, tzn. **wypuszczone z elewacji belki zrębu**, na których wspierała się rzeczona galeryjka. *Rysie* i *podrysie* również profilowano nadając im schodkowy, ukośny lub esowaty profil.

W starszych chałupach szczególną uwagę zwracały też **łukowate odrzwia** z tzw. ***psami*** oraz same drzwi wejściowe z klepkami ułożonymi w jodełkę, w górnej części półkoliście, z kołkowaniem.

[fot.16] Słupki przedwysca, rysie i podrysie– chałupa Anny Pawlak, fot. Leszek Janiszewski.

[fot. 17] Odrzwia z psami – chałupa Kotta, fot. Leszek Janiszewski.

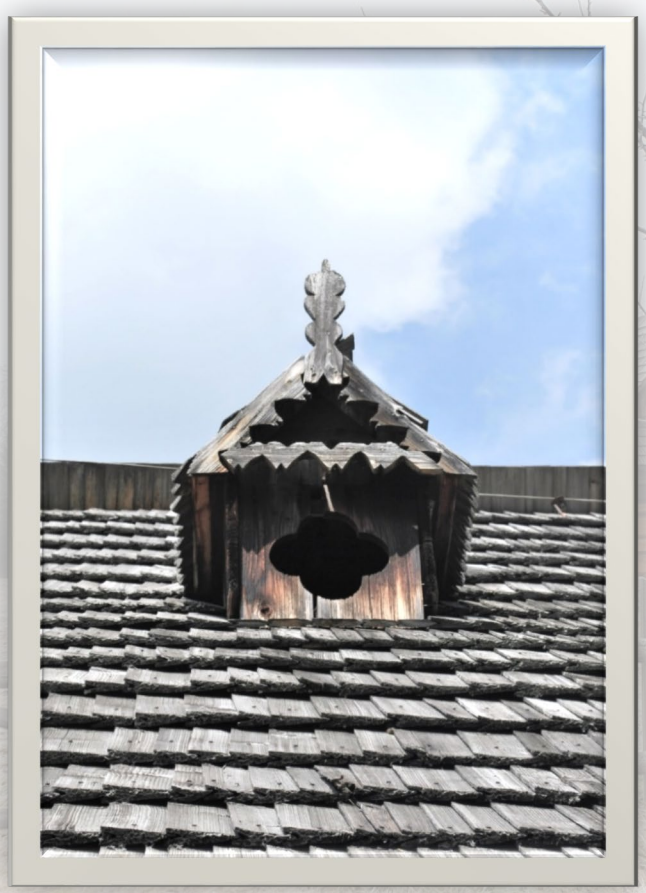

[fot.18] Dymnik – chałupa Misińców, fot. Leszek Janiszewski.

Z czasem, wraz z przemianami zachodzącymi w budownictwie mieszkalnym przeobrażeniom uległy i detale. W dachach przyczółkowych, w półszczytach zaczęły się pojawiać listwowania z motywami solarnymi oraz rozmaicie **wykrojone okienka**. Zmiany w organizacji elewacji spowodowały, że w miejsce zdobionych słupków *przedwysca* i dymników widujemy **zdobione szczyty** i słupki oraz deskowania w gankach. Odrzwia z masywnymi drzwiami są zastępowane przez **drzwi dwuskrzydłowe**, czasem z klepkami w jodełkę, czasem już z mniej lub bardziej zdobionymi płycinami. Nad nimi zaś pojawiają się **niewysokie okienka** zwane ***nadświetlami***, linię okien zaś urozmaicają umieszczone nad nimi **nadokienniki**. Stolarka nabiera kolorów – ultramaryna, zieleń, orzech, biel ubarwiają elewacje orawskich domostw.

[fot.19] Wykrój w szczycie i naczółek z pazdurem – chałupa Misińców, fot. Leszek Janiszewski.

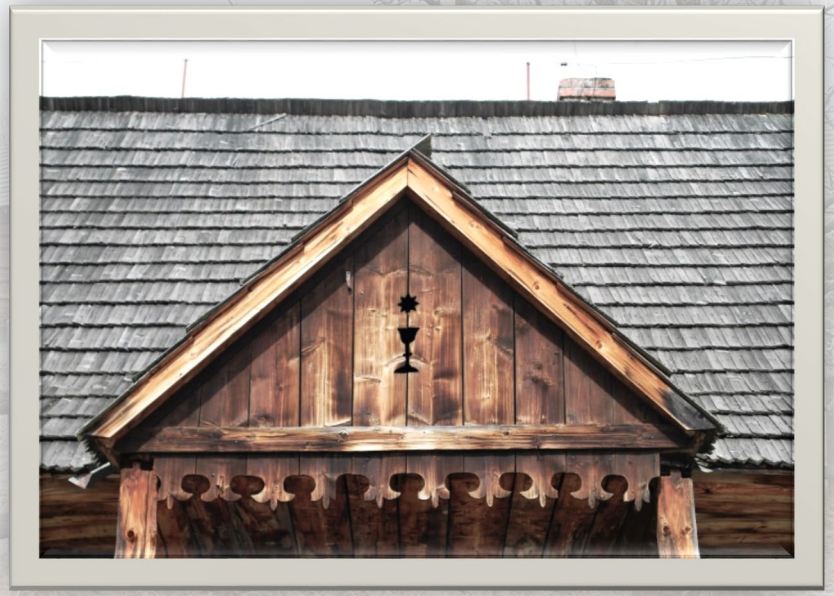

[fot. 20] Wykrój w szczycie ganku i ozdobne wykończenia – chałupa Czarniaków, fot. Leszek Janiszewski.

[fot.21] Nadokienniki i nadświetle nad dwuskrzydłowymi drzwiami z płycinami – chałupa Joanny Moniak, fot. Archiwum M-OPE.

Co ciekawe, z odrzwi zewnętrznych znikają też wcześniej widywane motywy snycerskie, nie znikają one wszak z wnętrz. Niezmiennie bowiem na fazowanych tragarzach, a szczególnie na sosrębach, widujemy rozmaite **inskrypcje fundacyjne i rozety, motywy roślinne, geometryczne**, a czasem i inne, jak choćby w przypadku dworu Moniaków.

[fot.22] Detal – odrzwia w chałupie Kotta, fot. Leszek Janiszewski.
Fot. 23. Detal – fragment belki z inskrypcjami, rozetami oraz datą fundacji nowszej części dworu, fot. Archiwum WUOZ..

[fot.23] Detal – jeden z tragarzy w nowszej części dworu Moniaków, fot. Archiwum WUOZ.

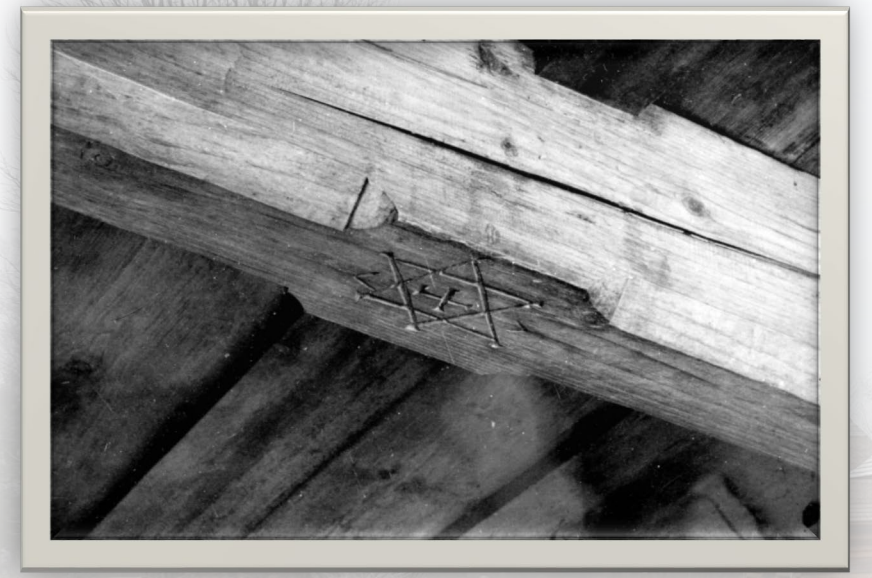

[fot.24] Detal – jeden z tragarzy w nowszej części dworu Moniaków, fot. Archiwum WUOZ.

[fot. 25] Detal – fragment sosrębu w chałupie Dziubka, fot. Leszek Janiszewski.

[fot.26] Detal – fragment sosrębu w chałupie Pawlaczek, fot. Leszek Janiszewski.

[fot. 27] Detal – fragment sosrębu w chałupie Zązla, fot. Leszek Janiszewski.

WNĘTRZA MIESZKALNE

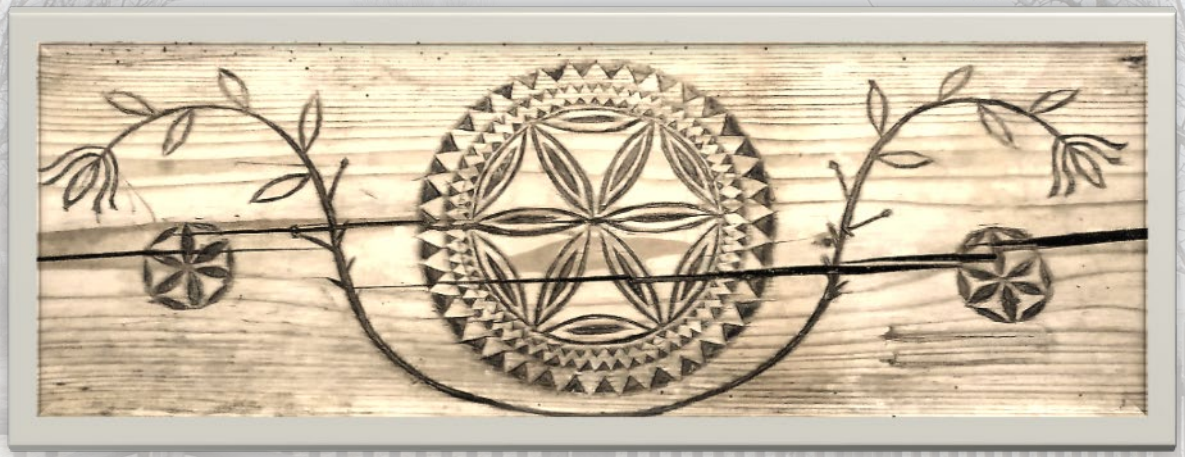

Tak oto przyglądając się zagrodom orawskim zaglądamy jeszcze do ich wnętrza. Chałupy na Orawie przechodziły podobną drogę jak całe drewniane budownictwo mieszkalne w tej części Karpat.

Najstarsze obiekty mieszkalne w skansenie są **budynkami dwu-** lub **półtoratraktowymi.** Dwutraktowe są: dwór Moniaków, chałupa Paś-Filipka (rok bud. 1843 r.), ale i chałupa Kotta (1869 r.). Chałupa Dziubka (1839 r.), choć wydaje się dwutraktowa na pierwszy rzut oka, jest właściwie asymetryczna, pomieszczenia na lewo i na prawo od sieni znajdują się na innych osiach.

Do półtoratraktowych zaś należą np. chałupa Wontorczyka (1858), chałupa Małysów (1869), chałupa Pawlaczek (1884) oraz Anny Pawlak i Omylaka z końca XIX w., a także zachowana *in situ* w Zubrzycy Górnej-Zimnej Dziurze chałupa Kowalczyków (1864).

W chałupach z przełomu XIX i XX wieku obserwujemy już **zwrot ku jednotraktowości**, takie są np. chałupa Miraja (1903 r.) oraz nieco młodsza Czarniaka (1930 r.). Z pewnym wahaniem możemy tu przyporządkować także i chałupę Możdżenia z k. XIX w., choć spoglądając na całość zagrody skłaniamy się tu ku określeniu jej raczej jako tak zwany półtoratrakt gospodarczy. Do tego typu moglibyśmy zaliczyć też w pełni chałupy Misińców (1914 r.) Świetlaka, Joanny Moniak i Pawlaka (1. poł XX w.), nie bacząc na fakt wydzielenia w sieni poprzez przepierzenie z desek niewielkiej izdebki-schowka.

Nietypowymi przykładami będą podzielona asymetrycznie chałupa Dziurczaka z końca XIX w. oraz chałupa Ząsla z 1930 r., w której dokonano prawdopodobnie usunięcia ściany i drzwi powiększając tym samym jedno pomieszczenie, ale i zmianę układu z dwu- na półtoratraktowy. Wydaje się też, że gdy gospodarstwa ulegały przebudowie rezygnowano z niewielkich komór na korzyść pomieszczenia na parterze – tzw. ***bezsiyńizby*** ze względu właśnie na jego lokalizację po przeciwnej stronie do sieni w stosunku do pozostałych pomieszczeń.

Jednocześnie **z końcem XIX w. zanikać zaczęły *wyżki* – spichlerze mieszczące się na piętrze**, zwykle nad białą izbą. Wyżki bowiem, choć posiadają ogólnie zachodnio-karpacki rodowód, a znane były i w okolicach Krakowa już zapewne od końca XVI w., to właśnie na Orawie przetrwały wyjątkowo długo, a ich istnienie tak mocno wpisało się w myślenie o architekturze regionu, że jest często wprost z nim kojarzone.

Najstarsze przykłady pokazują, że typowe orawskie chałupy XIX-wieczne to obiekty na planie prostokąta, z (często przelotową) sienią umieszczoną skrajnie, z białą i czarną izbą, przy czym z sieni można było wejść do komory znajdującej się za czarną izbą, zaś z białej izby do alkierza znajdującego się za nią. Sień umieszczona pośrodku była zapewne początkowo przymiotem bogatszych gazdostw. Z czasem zaś, od przełomu XIX i XX w. obiekty z sienią umieszczoną pośrodku bądź asymetrycznie i z rzeczoną *bezsieńizbą* stają się popularniejsze, a zdarzają się i takie z całkiem odmiennym układem pomieszczeń, jak możemy to zaobserwować w chałupie Dziurczaka.

[ryc. 9] Dwutraktowy układ pomieszczeń – schemat chałupy Paś-Filipka, oprac. Leszek Janiszewski.

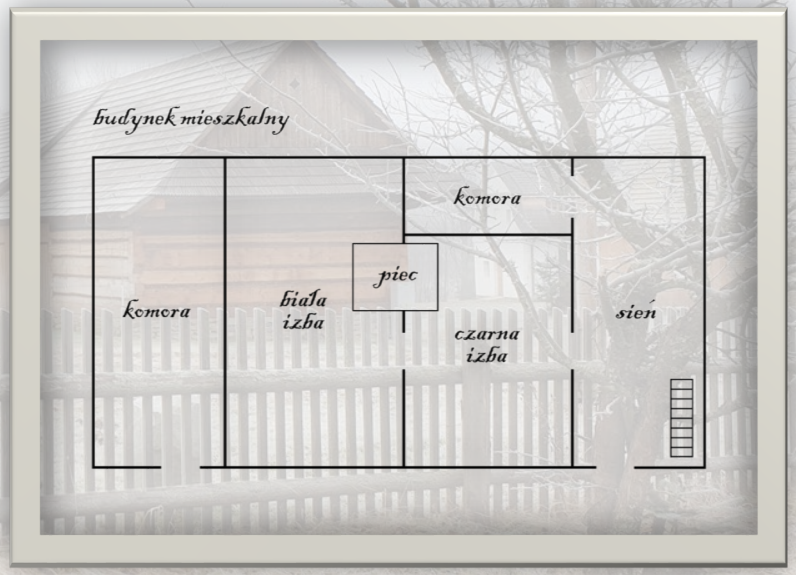

[ryc. 10] Półtoratraktowy układ pomieszczeń – schemat chałupy Anny Pawlak, oprac. Leszek Janiszewski.

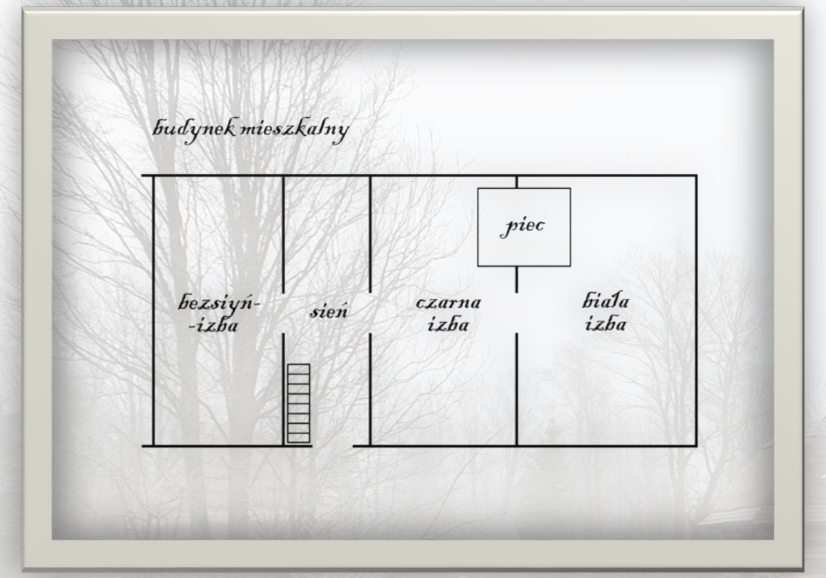

[ryc. 11] Jednotraktowy układ pomieszczeń – schemat chałupy Miraja, oprac. Leszek Janiszewski.

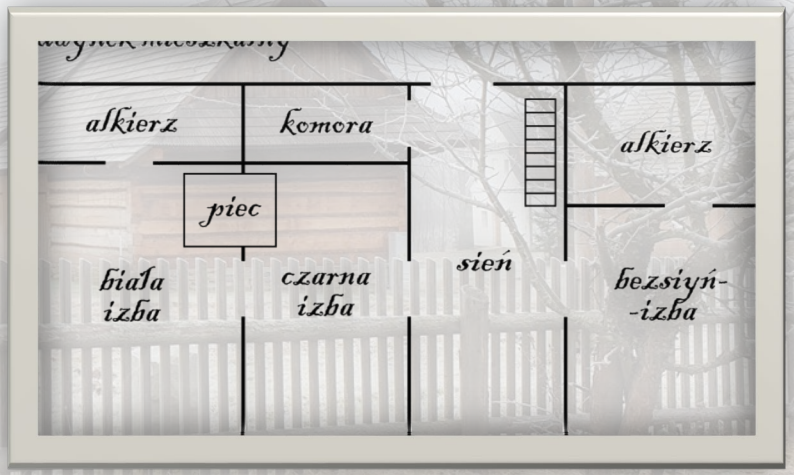

[ryc. 12] Nietypowy układ pomieszczeń – schemat chałupy Dziubka, oprac. Leszek Janiszewski.

Owe starsze obiekty wyposażone były zwykle w jeden **piec** służący zarówno do przygotowania posiłków, jak i do ogrzewania, zwykle lepione z gliny w ten sposób, że **czasza grzewcza** (tzw. *kympa)* **znajdowała się w białej izbie**, zaś **część otwarta, z czeluścią chlebową i otworami, którymi wychodził dym – w czarnej**. Dym wypełniający izbę przy takim systemie (zwanym *dymnym* lub *kurnym*) wydostawał się na zewnątrz za pomocy otworu w wysoko umieszczonej powale, zwanego *woźnicą* i dalej dymnikami na zewnątrz. Co ciekawe był on także wykorzystywany jako dym wędzarniczy oraz do suszenia drewna umieszczonego na tzw. *polyniach* – długich żerdziach znajdujących się pod sufitem.
Z czasem oczywiście system ten został wyparty przez **system kominowy**, co dużej mierze zrewolucjonizowało organizację wnętrz mieszkalnych. Tak oto czarna izba przestała być czarną, a zaczęła stopniowo przeobrażać się w kuchnię, otwarte, lepione piece z *nolepą* i kotłem zwisającym od powały zastąpiły **piece szamotowe**, później **kaflowe z blachą**, tzw. *śparetem* (zwanym też *śpachretem* lub *śparchetem*) oraz wmurowanym weń kotlikiem, klepiska zastąpiły drewniane podłogi, tzw. foszty. Ściana między izbami dawniej solidna, z jednym tylko otworem, w którym można było umieścić wspólne dla obu pomieszczeń źródło światła, została zastąpiona w dużej mierze przez ścianę działową z umieszczonymi weń pólkami, czasem dodatkowo zaopatrzonymi w drzwiczki, pojawiły się przeszklenia.

[fot.28] Kuchnia dymna – czarna izba w chałupie Kotta, fot. Leszek Janiszewski.

[ryc. 29] Kuchnia w chałupie Józefa Pawlaka, fot. Leszek Janiszewski.

[ryc. 30] Biała izba w chałupie Kotta, fot. Leszek Janiszewski.

[ryc. 31] Biała izba w chałupie Józefa Pawlaka, fot. Leszek Janiszewski.

Zmieniło się też wyposażenie – zaczęły pojawiać się częściej stoły, kredensy, ławki z możliwością otwarcia/rozsunięcia tworzące po umieszczeniu w nich siennika łóżka, umywalki. W białej izbie z kolei dawniej będące w poszanowaniu skrzynie wianne zaczęły wędrować do komór i dalej, ustępując miejsca szafom, komodom. Pojawiły się pierwsze łóżka ze sprężynowymi materacami. Dawniej nieodzowne długie, zdobione listwy z obrazami na szkle, *talorkami* i *siałkami* zaczęły coraz częściej się skracać, w końcu ustępując miejsca na ścianie popularnym oleodrukom, makatkom i pierwszym rodzinnym fotografiom. Walka o byt powoli przeobraziła się w dążenie do dobrobytu.

***

Choć dziś mieszkańcy wsi coraz mniej mówią już o stajniach i stodołach, a raczej o garażach i warsztatach, choć stare chałupy zostały często zastąpione przez nowe domy, choć zamiast zagród i obejść są podwórka i ogrody, to jednak w krajobrazie kulturowym Polskiej Orawy wciąż spotykamy się z drewnianą architekturą. Czasem są to opuszczone, wypełnione niepotrzebnymi już sprzętami i porastające zielskiem domy i budynki gospodarcze, określane razem po prostu jako „staro chałupa". Z drugiej strony nierzadko widzimy też, jak niektóre domostwa, nieustannie remontowane i, z lepszym lub gorszym skutkiem, odnawiane zyskują nową formę i nowy wygląd zgodnie z poczuciem estetyki i rozwiązaniami technicznymi dostępnymi dla ich mieszkańców.

Zadaniem muzeum jest m.in. gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie i udostępnianie zbiorów związanych z dziedzictwem kulturowym Orawy. Wszystkie te działania noszą w sobie jeden pierwiastek, jedną myśl: ocalić jak najwięcej i jak najlepiej to, co da się ocalić ze świata naszych przodków. Ocalić to znaczny nie tylko zachować, ale i dać możliwość poznania tego przyszłym pokoleniom. Choć wiele zjawisk bezpowrotnie już zniknęło, choć często nie jesteśmy w stanie już pokazać dokładnie, w jaki sposób to, co zyskuje nowe życie w naszym muzeum wyglądało niegdyś, staramy się, aby jak najlepiej, na podstawie dostępnej nam wiedzy, oddać klimat dawnej orawskiej wsi, także z jej zagrodami – śladem, pamiątką dawnej ludzkiej, społecznej przemyślności i pomysłowości w organizacji przestrzeni.

[ryc. 31] Chałupa Małysów in situ, fot. Archiwum WUOZ, oprac. Leszek Janiszewski .